

1909

ACADEMIA PROVINCIAL DE BELLAS ARTES
DE BARCELONA

**La ornamentalidad dorada
en los retablos catalanes**

DISCURSO

LEÍDO POR EL ACADÉMICO

D. Raimundo Casellas

en la sesión pública celebrada el día 13 de junio de 1909.

BARCELONA

IMPRENTA BARCELONESA

Calle de las Tapias, núm. 4

1909

ACADEMIA PROVINCIAL DE BELLAS ARTES
DE BARCELONA

**La ornamentalidad dorada
en los retablos catalanes**

DISCURSO

LEÍDO POR EL ACADÉMICO

D. Raimundo Casellas

en la sesión pública celebrada el día 13 de junio de 1909.

BARCELONA
IMPRESA BARCELONESA
Calle de las Tapias, núm. 4

1909

L'ORNAMENTALITAT DAURADA EN ELS RETAULES CATALANS

SENYORS ACADÈMICS:

LA prodigiosa activitat pictòrica de la Catalunya mitjeval, patentada desde dies ben remots de la nostra civilització antiga, en gran part pot explicar-se per l'especial manera d'ésser del país en aquella època, amich de manifestacions expeditives y econòmiques y, encara que actiu y emprenedor en variats ordres d'iniciativa, modest en qüestió de luxe que impliqués riquesa material. Per una banda, lo dificultós de conseguir una fortuna, a causa de lo reraçagats que veníem en producció y intercanvi (1), y per l'altra, potser també el caràcter poch després dels naturals, es probable que no consentissin, sino en casos molt comptats, disbauxés de metalls y orfebreries en la construcció de palis y d'altars y altres mobles pera iglesies que, en aquells temps de fervorosa devoció, eren de necessitat social, lo mateix pera els particulars que pera les corporacions. L'or, l'argent, l'esmalt y la

(1) Apart d'altres testimonis històrics, corrobora semblant hipòtesis la lectura de les *Memorias* den Capmany, sobre tot de la *Prefación* del I volum, pàgs. XVI, XVII y XVIII; la part III del mateix, pàg. 3; la *Prefación* del volum III, pàgs. IX, XIX y les 331 y 332. Se treu d'allí la convicció de que 'l català, y en especial el barceloní, gloriós per sa marina, va ésser molt superior en activitats als homes del interior d'Espanya, però també molt inferior en riquesa als d'Italia, Països Baixos, França, Alemanya etc., etc., que, per la situació geogràfica y prioritat de temps en el treball y el negoci, eren terres riques y opulentes.

pedreria resultarien articles de massa cost pera el comú de les bosses, y les iglesies y els gremis, els jurats y les confraries, els donadors y les universitats foranes no deurien trobar medi més expeditiu que encomanar la representació dels sants patrons y les histories de llurs retaules al art socorregut de la pintura, més assequible a tothom.

Aixís es com en hora prou matinera de la nostra historia artística surten a la llum nombrosos antipendis, rellevats en pasta dura, pintats y algún cop daurats, que, a pesar de lo humil de la materia, sembla que vulguin estrafer els luxosos exemplars metàlics del Orient, o be suscitar, de més aprop o de més lluny, el recort esplendorós de les *palle* italianes o be de frontals magnífics, com el de Sant Domingo de Silos, rics per la materia noble que 'ls constitueix y per les gemes y caboxons que 'ls exornen.

L'afició ostentosa a un esplendor, que 's veyia potser mal corresposta per la modicitat dels eraris y per lo econòmic dels temperaments, va ésser a bon segur una de les causes de que, desde primera hora, se propagués entre nosaltres l'industria, l'artística industria de les taules pintades y rellevades que, imitant més o menys remotament els esmalts y a voltes l'or y adhuc les pedres precioses, proveia 'ls santuaris y les iglesies d'uns mobles litúrgics que únicament monarques com Jaume I, o grans monestirs com el de Ripoll, o catedrals com les de Barcelona y de Girona, podien posseir de veritable metall, d'autèntica orfebreria. El fet es que l'industria de les taules pintades y daurades, derivació probable de la dels palis o devaners d'altar, va arrelar en el país tan fonament, que a la primera meitat del sigle xiv ja coneixem, pels documents escrits, una d'aquelles artístiques manufactures establerta a Barcelona: la del benemèrit Ferrer Bassa.

*

**

Tenint en compte el mètode distributiu del treball, el personal d'operaris, els encàrrechs múltiples y les no escasses existencies de taules daurades o pintades que ofereixen, segons la documentació, els obradors d'aquells artistes, ja n'hi ha prou pera convènces de que no 's tracta del taller d'un solitari pintor ahont se va portant a terme una obra purament individual, sino del taller, més o menys actiu, ahont, baix el nom y la direcció d'un

mestre, se treballa en comunitat, per series escalonades de tècniques operacions y per remeses de peces. L'any 1341 (1) en Ferrer Bassa té al seu taller del carrer de la Cocorella, suburbi de Barcelona, divuit peces de retaule: quatre pera un altar de Sant Joan, quatre més pera un altre de Sant Pau y deu pera un que li havia encarregat la noble casa dels Moncada. Aquestes deu taules últimes ja estaven totes dibuixades y daurades y ab els escuts argentats, encara que no pintades, perque l'operació de pintar generalment era la darrera que 's practicava, segons un ordre ab gran constancia seguit en el curs de les centuries.

Senyalades ja les causes econòmiques que, al nostre entendre, varen en gran part determinar el predomini de la pintura sobre les altres arts figuratives, ni ha de sorprendrens semblant industrialisació del treball, ni es fòra del cas conjecturar que 'ls homes que a Catalunya se sentíen ab prou vocació o prou facultats pera el conreu artístich de la figura humana, les consagressin especialment al art de la pintura y del daurat que, en ocasions, pot dirse que suplía a les demés. Ja que per llur cost no era possible, en la generalitat de casos, arribar a les luxoses orfebreries, als rics metalls, l'artífex s'enginyaria pera substituirlos, y, compllicant el seu art de pintar ab el de daurar, no solament cubriria d'or les talles arquitectòniques que enquadraven el retaule, sino que ab or exornaria els mateixos camps de la composició. Y encara faria més, temps a venir. Ja que tampoch, per motius d'economía, ens estaven generalment permesos els relleus magnífichs que tant de lluiment podían dar a les representacions icòniques, el pintor català de la segona meitat del sigle xv acabaria per suplir, ab les seves aplicacions industrioses, els costosos entallaments, decorant les taules ab metàlichs estofats, ab relleus aurífichs que oferissin com corporis els fons ornamentals dels compartiments y certes exornacions de les figures y certs accessoris de la representació.

*
* *

L'esplendor ornamental dels ors que s'esforcen pera conseguir, desde un principi, les escoles mitjevals de pintura sobre

(1) Puiggarí: *Noticias de algunos artistas*, etc, Memorias de la Academia de Buenas Letras, volum III, pág. 76.

taula, segurament no es altra cosa que una aspiració nascuda en l'ànima del pintor davant del espectacle apoteòsich dels mosaïchs daurats que, lo mateix a Orient que a Occident, varen començar a extendres desde 'ls sigles v y vi. L'invençió essencialment cristiana dels mosaïchs esmaltats, ahont rivalisen en riquesa vibratòria *l'or y el blau*, envolcallant en una gloria de cel les magestoses figures que s'alcen al fons del absis o que caminan pel parament de les naus (1), per força havia de sugerir als pintors futurs una enlluernadora ornamentalitat pera llurs taules. Els mosaïstes visigots (2), al fer destacar les imatges d'apòstols y evangelistes sobre 'ls murs empedrats de quadrats d'or de l'iglesia la *Daurade* de Tolosa, y els mosaïstes grechs, omplint la cúpola de Santa Sofia ab la representació de Deu y dels seus sants sobre la fulgurancia de les aurífiques cavitats, ja venen a establir com una fórmula de lo que serà, sigles després, el fons de gran nombre de composicions pictòriques. A totes les arts figuratives, y en especial a la miniatura y a la pintura sobre fusta, deuría servir de irresistible exemple tan sumptuosa decoració. Adhuc sense tenir en compte els nombrosos casos prou sabuts de cèlebres artistes italians que igualment varen manejar el martellet del mosaïsta que 'l pinzell y la paleta del pintor (entre 'ls quals cita Vasari al mateix Giotto), son indubtables les influencies que va exercir en certs moments sobre les arts propiament pictòriques el monumental mosaïch, *la vera pittura per l'eternità*, com l'anomenava Domenico Ghirlandajo, pintor y mosaïsta de gloria universal. Y es molt natural pensar que una de tals influencies havia d'ésser el fons daurat de les representacions.

Además de l'opulencia exornativa que proporcionava als sentits el brillantíssim metall, capaç per sí sola de propagarne el gust a les altres arts gràfiques y plàstiques, els ors esmerçats en els camps de la pintura procuraven al propi temps un servey inapreciable: el de fer vibrar, el de fer lluir la mateixa obra del pintor, sepultada molts cops en la penombra d'un temple obscur. Y aquest servey era per nosaltres de valua altíssima. Perque en les iglesies ombrívoles, pobrement il·luminades del nostre país,

(1) A. Peraté: *L'Art pré-roman*. Histoire de l'art, publiée sous la direction de M. Andrée Michel, tomo I, pág. 38. (Colin, París, 1905.)

(2) Gerspach: *La Mosaïque*, pág. 46. (Quantin, París.)

les superfícies metàliques trobaven la més justificada aplicació, a fi y efecte de que brotés un xich de llum, alhora natural y mística, de les propies histories representades en el retaule.

*

**

Sía d'això lo que sía, pot donarse com a cert que 'ls fons dau-rats constitueixen un dels caràcters més persistents y generals de la pintura històrica catalana. Així que, ab els antependis de fusta pera davants d'altar, apareixen a Catalunya els primers ensaigs coneguts de pintura sobre taula, ja veyem com en algún exemplar lluen y triomfen determinats campers, sino ab les rutilancies del or, ab campits groguenchs que pretenen recordarles. Ab semblant procediment cromàtic, els nostres primers pintors potser no feyen, conscient o inconscientment, altre cosa que seguir una tradició llegada pels artistes grechs, els quals campien de tintes grogues el fons de certes pintures sobre post. Així se 'ns presenten, per exemple, bastantes efigies funeraries, descobertes al Egipte central, al Fayum, de las que tots n'haureu vist mostres en el Museu del Louvre, o entre 'ls exemplars que formen o varen formar part un día de la colecció del vienès M. Graf, exhibits en l'Exposició de París del any 1889. En aquelles antiquíssimes taules gregues, pertanyentes als primers sigles cristians (1) no son escassos els camps groguenchs, potser a fi de que ressalti per obscur l'expressiva efigie dels personatjes del Egipte grech-romà y potser també pera que 'ls fons provoquin poch o molt l'impresió de les metàliques fulgurancies, ni més ni menys de lo que succeeix en la pintura d'alguns mobles litúrgichs del període romànich, entre els quals s'ha de comptar un dels antependis més antichs del Museu de Barcelona, en el fons del qual llampegueja altissonant el groch més viu.

Mes, va venir que en el decurs de les centuries els pintors no varen satisferse ab aquest groch tradicional. Per lo que respecta a Catalunya, impulsats probablement els artistes per l'afany de fer lluir de debó les histories que 'ls pertocava pintar, varen apelar primer a l'aplicació de matusseres fulles d'or, y més tart al or fi de florins y ducats batuts, relegant l'or partit a indrets menys nobles

(1) P. Girard: *La peinture antique*, pág. 249. (París, 1892.)

del retaule, y la colradura sobre argent a les parts ínfimes y ex-cèntriques, com, per exemple, el guardapols. L'objectiu del artífex, ja havem suposat que consistia en assolir pera la seva obra l'esplendoró efecte de daurada ornamentació que persegueixen, al venir al mon, les escoles cristianes de pintura sobre fusta. Pot afirmar-se que, en general, el gòtics anònims, predecessors dels artistes que modernament se l'ha donada per anomenar *primitius*, seguint seculars petjades, enriqueixen ab dauradures les pictòriques composicions. Relatius a pintura catalana, existeixen innumera-bles documents que no consenten pas dubtes sobre del particular, respecte a obres, perdudes o conservades, dels nostres temps ojivals.

* *

Sense necessitat d'anar mes lluny, aquí tenim l'esmentat ex-tracte del document de la primera meitat del sigle xiv que, com tants altres, confirma desde bona hora la inmanencia de la preocupació daurada, ben ostensible a tot lo llarch de l'història de nostra gran industria retaulera. En Ferrer Bassa, el famós pintor y ciutadà barceloni *Ferrarius Bassa, pictor ymaginum*, al fer constar, l'any 1341, davant notari y testimonis, els treballs que tenia començats al seu taller, ensenya, a més d'altres vuit, deu peces de retaule completament dibuixades y daurades y ab els escuts platejats. (1) *Ostendit*,—dú el document de referencia—*decem petias de reetaule..... deboxatas et dauratas in toto, cum signis vel scutis argentatis....* Y aquesta general obsessió dels ors, igualment patenta en pintures y en contractes, se posa, com sempre, de manifest en l'escriptura estipulada l'any 1365, entre en Llorenç de Çaragoça, pintor aragonès, vehí de nostra ciutat, y donya Beatriu, esposa del tresorer Ulzinelles, pera un retaule ab l'història de la Verge. En aquelles clàusules s'especifica que 'l retaule ha d'ésser perfectament daurat d'or fi y pintat de bones y fines colors. (2) D'or fi serà així mateix el retaule que 'ls honorables germans Serra, pintors de Barcelona, se comprometen a confec-

(1) Puiggarí: Loc. cit., pág. 76.

(2) Manuals notariais de Barcelona: P. Arq. Jover. Antoni Bofarull. Adiciones de la Viñaza. Vol. I, pág. 152.—Puiggarí: Loc. cit., pág. 70.

cionar pera l'altar major del Monestir de Pedralbes. «*Item prometen, els citats germans, en Jacme y en P. Serra, pintors, de pintar lo reetaule y tabernacle d'or fi e d'altres fines colors*», així com asseguren en una altra clàusula que seràn de colradura sobre argent les ornamentacions del guardapols: «*Item que les roses del guarda pols sien d'argent colrat.*» (1) En Joan Cesilles, un altre pintor de Barcelona de la segona mitat del segle XIVe, l'any 1382, convé ab els jurats y sagristans de l'iglesia de Reus en pintarlos un retaule «*ço es obra de pinzell*» ab l'història de Sant Pere, en el qual, si el guardapols serà de fulla d'argent, les composicions hauràn d'ésser d'or fi y de blau d'Acre y d'altres fines colors, douantse constantment, com s'haurà observat, la circumstancia de considerarse l'or com un de tants colors del repertori exigít. «*Les dites histories—díu el contracte—se convé de fer dor fi e de atzur dacre fi e altres fines colors*, segons que a bella obra se pertany. (2) Y així mateix tracta dels ors l'encàrrech que els cuiraters manresans confien a una comissió que ha de venir a Barcelona, pera contractar ab artistes de la capital, la pintura del retaule del *Sant Esperit*, obra ab gran judici contractada ab en Pere Serra y soperbament acabada en el taller d'aquest pintor. Segons l'extracte y traducció del encàrrech (3), els tractes que devien fer els comissionats, no solament se referien a les imatges y histories del *Sant Esperit*, sino als colors, al or y a les porpradures que entressin en el retaule. Y es de justicia reconèixer, a judicar pel monument magnífich, en la seu de Manresa per fortuna conservat, que en Pere Serra va fer distribuir sabiament en la pintura els ors que li demanaven.

*
**

El gust decisíu per l'ornamentalitat daurada que va imperar a Catalunya, va ésser tan general, que en ocasions no 's va limitar als retaules, sino que, extenentse aquí y allí, el veyem apoderarse

(1) Sor Anzizu: *Fulles històriques de Pedralbes*, págs. 89-91.

(2) Arxíu de la Cambra Prioral de Reus. Manual de les escriptures de aquest any. *Anales de Reus*, per Andreu Bofarull.

(3) Joaquím Sarret: *Capella y retaule del St. Esperit, etc.* Butlletí del Centre Excursionista de la Comarca de Bages. Núm. del 15 de febrer de 1907. Manresa,

de les demés arts figuratives, sien gràfiques o plàstiques. L'any 1337, en Guillem Ginebrer, de Santa Coloma de Queralt, se compromet ab els prohoms de dita localitat a fer un retaule mitj de pintura mitj d'estatuaria, en el que l'imatge de Santa Coloma y dos àngels que l'acompanyaràn, seràn de pedra picada. Donchs be: en el contracte pera l'obra s'estipula circumstanciadament que tant la cabellera de la patrona com la dels dos àngels acompanyants, deuràn esser daurades d'or fi. «*Una imaya — diuen les clàusules — de Santa Coloma, de pedra, de VIII palms, y dos àngels de V palms cascú, y les cabeyladures dels àngels de fuyla d'or fi et bo y la cabeyladura de l'imaya aixi mateix...*» (1)

Però, ¿què voleu més, senyors, si, adhuc entre les creus de terme, tan abundants y característiques en nostre país, n'hi ha hagut de dorades y pintades, ni més ni menys que 'ls altars? L'imaginari Joan Jordi de Deu, resident a Barcelona, l'any 1402, s'obliga a daurar y pintar una creu y posantla en un dels carrers de l'anomenada població forana. Aquí ja no 's tracta de daurar cabelleres d'imatges esculpides que han d'anar a cobert, sino de daurar escultura al aire lliure, destinada a l'intemperie y a ilustrar lo que avuy podríem dirne *art del carrer*. «*Jo mestre Joan Jordi de Deu — diu el contracte — imaginayre habitant a Barcelona, convinch ab vosaltres Romeu Citjar y Vicens Çavid, jurats de la vila de Santa Coloma, y Jaume Fuster del mateix lloch, en fer una creu de pedra bona e bella, obrada d'or y d'atzur y altres colors com cal y com era l'altra.*» (Es a dir que l'anterior era també daurada y pintada.) «*Va a càrrech meu — segueix dient l'imaginaire — posarla en son canó (fust o columna) situat al carrer de Cervera* (2) de Santa Coloma de Queralt.

*
* *

No crech, senyors, que s'hagi d'afegir res més pera explicar y demostrar el fervor que sentíen els catalans del sigle XIV en qüestió de rutilancies metàliques. Per lo que toca a la centuria se-

(1) Arxíu de Santa Coloma de Queralt. Manual de 1337. Mn. Joan Segura. *Jochs Florals de Barcelona*. Volum de 1885.

(2) Document traduït del llatí per mossen Joan Segura en un article titulat *Creu de terme daurada y pintada*. *Gazeta Montanyesa* del 19 de setembre de 1906. Vich.

güenta, apenas cal insistir. Tots haveu vist mil voltes en els innumerables retaules d'aquella època fecondíssima en pintures, com canta triomfalment l'or en tots els compartiments, acompanyats dels tan anomenats blaus d'Acre y d'Alemanya (1), que tal vegada llúen un temps en els nostres altars com tradicionals reminiscències, ignorades pel mateix pintor, dels esmalts daurats y blaus posats de moda pels mosaistes dels primers sigles cristians. Vull fervos gràcia, senyors, dels innombrables casos de dauradura esmentats en els nombrosíssims documents escrits que han arribat als nostres dies. Cada escriptura sobre retaules cita 'l seu cas.

En tots els contractes convinguts entre 'ls donants o les corporacions y els nostres pintors de la primera part del sigle xv, Lluís Borrassà o Jaume Cabrera, Francesch Felíu o Ramón de Mur, Mateu Ortoneda o Benet Martorell, Jaume Cirera o Lluís Dalmau, sempre veureu que treu el cap, entre les clàusules, l'or fi dels més fins ducats, o dels pus fins florins de Florença o dels pus fins florins de Gènova. Sembla una deria, una manía, una obsessió, per més que únicament sía una rutina, sancionada pel temps. Y lo mateix que en els convenis, veureu lluir en els retaules aquells ors estipulats. Ara es el cel de les composicions, cobert d'una capa llisa d'or brunyit, ara es el nimbe d'un sant, ornat de daurada acupuntura; ara es una casulla o una capa esgrafada d'or; ara es un mantell de Verge, guarnit d'aurífica fressadura. Tot plegat fa una lluisor papellonejanta que, armonisant les coloracions de la pintura, ajusta les escenes del retaule ab els ors macissos del enquadrament.

*
* *

Però, veusaquí que, a mida que 'l temps avança, es a dir, al arribar a mitjans del sigle xv, compareix en contractes y pintures un altre factor més exuberant y més pompós en materia de daurats. Parlo dels relleus, dels estofats, dels embotits en pasta dura de guix sobredorada, que acaba per exercir en les taules catalanes tirànica imposició. Així com a la primera meitat del

(1) En la major part dels casos, aquests famosos blaus han devingut negres probablement a causa d'ésser poch purs, es a dir: per contenir òxids metàlics que ab el temps s'han sulfurat.

sigle solament s'estilen estofats en la ornamentació d'alguns guàrdapols de colradura—la part perifèrica y menys noble del retaule—, tan bon punt s'arriba a la segona meitat de la centuria, ja tenim que l'estofat fa irrupció invadint el camper de les escenes pintades. L'any 1453, el pintor de Girona Honorat Borrassà contracta ab els prohoms de Sant Felú de Guíxols una peça de retaule y en una de les clàusules convé en que la *taula dita hage esser ab los camps embotits e daurats d'or fi*. (1) Y tant per les obres existents com per les escriptures conegudes, se veu que desde aquell temps els sumptuosos estofats van introduintse cada día més en els retaules, lo mateix si 's tracta de pintures d'un barceloní com en Jaume Huguet, que de les d'un manresà com en Maurici Guarda. Així, per exemple, en uns capítols que aquest últim concorda, l'any 1484, per un retaule del Carme de Manresa, además d'esmerçarhi el consabut *or fi de flori de Florença, o de ducat genoví*, s'obliga també a posar en cada historia una imatge vestida de brocat y a fer *capas dor allà on sia necessari e diademes, los filets embotits e algunes fresadures embotides*. (2)

Perque el cas més singular de nostra historia pictòrica es que, així com les demés escoles extrangeres, italianes y nòrdiques, tant com més caminen cap a llur desencongiment, ab més decisió arreconen la lluisor dels metalls, pera deixar el camp lliure a la pintura dels cels, dels països, de les architectures y de les indumentaries, la major part dels artistes catalans ho entenen al inrevés, y boy a mida que avançen cap als dies del gran Renaixement, més y més compliquen l'obra de pintura ab aurífiques y macisses aplicacions. Per aquest motiu cal sostenir que l'or no es cap accidentalitat de la pintura a Catalunya, com ho es, per exemple, en l'italiana el cas de *doratura* relativa de Gentile de Fabriano, sino un dels seus caràcters més generals y permanents, fins al punt de poderse assegurar, sense escrúpol de cap mena, que l'ausencia de daurats en les nostres taules del sigle xv, quan no denota l'imitació directa de la pintura de Flandres o l'influència d'alguna escola

(1) Arxíu de San Felú de Guíxols. Manual d'acorts de 1453 a 1455. Comunicat l'any 1902, pel erudit arxíver señor Hurtebise.

(2) Arxíu de la Seu de Manresa. Comunicat pel erudit investigador don Leonçi Soler y March.

forastera, indica l'extrema pobresa de medis econòmichs ab que l'obra va ésser elaborada.

*
**

En l'història del nostre art, l'idea de pintura suscita immediatament l'idea d'or, lo mateix a n'els homes del nostre temps que als homes coetanis dels retaules. A les darreríes del sigle xiv o a principis del xv, l'excelent poeta Jordi de Sant Jordi deya en sos *Estramps*, tot ponderant l'amorós encís de la dona idolatrada, que, així com no 's pot arrencar un nin de la contemplació d'una pintura a causa del plaher que li promou l'or que 'l circunda, així també no 's pot sustraure el poeta als encants de sa estimada a causa de la bellesa del seu cos :

*Si com l'infant | quan mira lo retaula
E contemplant | la pintura ab imatges,
Ab son net cor | no lo 'n poden gens partre
Tan ha plaser | de l'aur que l'environa;
Atressí 'm pren | devant l'amorós sercle
De vostre cors, | que de tants bens s'anrama,
Que mentre 'l vey, | mes que Deu lo contemple,
Tan hay de joy | per amor qui 'm penetre! (1)*

Ocasions hi ha en la segona meitat del sigle xv, en que 'l metall abusíu invadeix el lloch de la pintura com si volgués exilarla. Per entre la crosta d'or que en ojivals motíus tapa els cels de la composició, l'artífex català no s'acontenta ab deixarhi traçades en colors les figures de l'escena, sino que, a més de pintarles, les exorna ab tantes armes, insignies y guarniments de relleu daurat com li permet l'estament del personatge. La llança, l'espasa, la rodella dels guerrers, la mitra, la crossa y adhuc l'anell dels prelats, el ceptre y la corona dels reys, les diademes y els joyells de les princeses, els feixos de claus de les criades, les eines de tortura del botxí, en una paraula, tot lo que, per ésser al natural de

(1) *Estramps* de Jordi de Sant Jordi, copiats del *Cançoner de Çaragoça*. —Volum III de les Obras completas de Manuel Milá y Fontanals, *Poetas catalanes del siglo xiv*, pág. 344 (Barcelona, 1890.)

metall, pot l'artífex traduirho en relleus d'or o argent, ho estofa pomposament, ho daura, ho plateja y ho brunyeix, fentho ressortir tot lo que pot de la superfície de les taules. En les del gremi dels Revenedors de Barcelona, hi ha imatge del arcàngel Sant Miquel que es eloqüent testimoni de la disbauxa metàlica. Ab la seva cuiraca y el seu helm, ab els seus camals y genolleres, ab la seva llança y ab l'escut, tot tan embotit, tan rellevat, el quefe gloriós de les celestials milicies pren consistència esculptòrica y, més que d'una pintura veritable, té tots els aires d'un relleu d'argenteria.

Y encara no s'atura aquí la singularitat de semblant concepte artístich. Durant aquest darrer període de la centuria quinzena, en que triomfa entre nosaltres l'industria retaulera dels Vergós, fonament influída pels artistas alemanys que invadien Barcelona, lo més peculiar del cas es la fusió quasi continua d'aquella ornamentalitat esplendorosa ab el realisme, uns cops familiar, íntim, altres cops dramàtich y crudel, del tema representat. En la taula del *Exorcisme* de San Esteve de Granollers, la princesa espiritada, presonera del dimoni, rumbeja cadenes y grillets de relleu d'or, y també d'or estofat porta les sivelles y els aparells ortopèdichs el pobre esguerrat que, esperant torn de miracle, assisteix al deslliurament. En el *Camí del Calvari*, propietat del senyor Carreras, els sayons del Nazarè duen luxosament embotits els claus y les estenalles, embotits d'or els reblons de la bossa de les eines, y embotit de plata el ferre del martell.

Al qui no te costum de contemplar taules catalanes de semblant període, li causarà, de segur, estupefacció veure com les escenes més correntes de la vida casolana o els episodis més terribles de les histories martirials se desenrotllen en una atmósfera d'exuberancia metàlica, plena de ressalts d'argent o d'or. Fins que s'ha penetrat ben bé el sentit d'aspra, de bàrbara estilissació que 'l metall macís comunica al espectacle, no 's compren pas l'ideal de magnificencia esplendorosa, mitj art de pintor, mitj art d'orfebre, que, junt ab el naturalisme de la representació y l'especial sentiment dels personatjes, constitueix una característica permanenta de nostra pintura històrica, accentuada, exagerada encara, quan a fi del sigle xv, es a dir, en el temps del Perugino y de Vinci, imperaven a Barcelona els Vergós.

*
* *

En anteriors etapes, durant el segle xiv y la primera meitat del xv, el gust públich s'acontentava més modestament ab sobries y planes ornamentalitats. En el retaule del *Sant Esperit*, de Manresa, construït pels anys 1393 y 94, el pintor Pere Serra generalment se limita a ornamentar els fons ab filiformes reticulats, a guarnir ab ramells de flors, escampats ab simetria, la túnica de les Verges, y a exornar els nimbes ab gràcils radiacions. (1) Mes, d'aquella hora endavant, certs campers, certes indumentaries, certs nimbes ja apareixen enriquits per diverses mostres de brocat. Se veu que l'art dels retaulers endreça els passos cap a un estil més sumptuós. Això no obstant, es la llisa acupuntura de més o menys complicació la que domina en les taules. Durant molt temps n'hi va haver prou ab el puntillat sense proeminencia, pera cubrir de tenues fulgurancies el camp de les composicions y els vestits de les imatges.

Però, després, aquella ornamentació planera y sens relleu, constituïda per mitjes llunes y estrelletes, per cercles y puntets fets ab punxó, ja no varen satisfer ni als jurats de les iglesies ni a les burgeses corporacions que encomanaven retaules. Els calia quelcom més rimbombant, més fastuós, més opulent, encara que pequés de grolleria, a les pomposes institucions gremials, arribades a la segona meitat de la centuria quinzena a gran expansió corporativa. Perxò exigien en els contractes ors embotits, com si no 'ls omplissin prou els ors planers ab que els nostres vells compatricis s'havien secularment acontentat. Perque no s'ha de perdre may de vista que l'afició a les dauradures, més o menys atenuada segons les èpoques y les corrents del art pictòrich, en una forma o altra subsisteix en tot el curs de nostra historia.

Els capítuls en que 's pacten, l'any 1501, el daurat y la pintura del retaule de la *Santa Trinitat* pera la Seu de Manresa, avuy encara existent, són en aquest punt, además de curiosos, altament demostratius, perque en el primer any del segle xvi revelan idèntica

(1) Apart altres característiques que aquí no venen al cas, aquests distintius ornamentals del *Sant Esperit* ens inclinen a pensar que 'l retaule de *Tots Sants*, de Sant Cugat del Vallès, es igualment obra den Pere Serra.

preocupació per l'ornamentalitat daurada que la que 's reflexava, segons havem vist, en els documents del segle XIV. No solament se determinaven en aquets capítols de Manresa les imatges y les histories que ha d'ostentar el retaule y els colors que ha de tenir: *assur*, el blau de la tradició; *carmini*, *verts*, *blanchs que sian bons de Pisa*; *massicot* (groch de protòxit de plom), *vermeló*, junt ab la calitat de la fusta, *que sia bona de pollanca*, e *claus*, *així com drap*, *aiguacuit*, *guix*, sino que, además de senyalar-se les parts que han d'ésser daurades: *la cadira de Deu lo Pare*, *les diademes e canipes e frezadures*, se fixa la quantitat de metall en *mil pans d'or*. (1)

Eren tan rutinaries, tan velles aquestes clàusules en els contractes de pintura, que fins en l'època en que, per haver-se iniciat algún pintor en les corrents de Flandres, volia hermosejar les seves composicions ab les naturals belleses del paisatge, les corporacions seguían exigint la presència tradicional del or en el camp de la pintura. Y passava allavors lo que passa sempre. En la lluita entaulada entre les propies conviccions artístiques y el gust antiquat del comprador, hi ha artistes que s'ajupen a l'exigencia; però, per fortuna se 'n troben d'altres que s'hi resisteixen coratjosament, fins a riscos de cercarse un plet mancant a lo estipulat en l'escriptura.

El primer y más gran exemple d'independència artística que coneix l'història de la pintura a Catalunya, el devem al insigne Lluís Dalmau, el pintor de la famosa taula de *Nostra Dona dels Concellers*. Exigien en el contracte els magistrats barcelonins que 'l camper de la composició pictòrica, *exceptats los lochs hon serán pintades les imatges, sia tot daurat de bona e bella daurada d'or fi de Florença*, segons era la costum. (2) Però, mancant el mestre a lo convingut y trencant ab valentia els motllos vells, pinta la taula segons li dicta la consciència, y, en comptes del camper daurat, traça en colors el sitial de la Verge, entre dos grans finestrals per hont se veu l'espectacle de la natura exterior, ab els seus arbres y les seves aigües circundant els edificis d'una ciutat ideal.

(1) Arxíu de la Seu de Manresa. Plech de capitulacions y obres. Contracte den Gabriel Guardia ab els canonges administradors dels béns del difunt canonge Massadella.

(2) Arxíu municipal de Barcelona. Paper solt, exposat en les vitrines.

Desgraciadament tan bell exemple no va ésser seguit a Barcelona, ni al cap de sigles d'haverse donat. Descomptades escasses y glorioses excepcions, va continuar al sigle xv, reverberant en els fons del compartiment l'or llegendari, cada día més macís, més embotit, més gosat. Ni mestre Alfonso, ab la *Degollació de Sant Cugat*, ni en Bartomeu Bermejo, ab la seva *Mater Dolorosa*, varen conseguir la renovació de la pintura religiosa, conreuada rutinariament per industrials d'art, en aquelles èpoques de defalliment polítich, social, intelectual y artístich del nostre país. Al sigle xvi se generalisa l'us dels colors al oli en la pintura dels retaules catalans; però l'or, perxò, no s'arrecona. Els Alemany y Crehensa d'aquesta ciutat, els Alegret de Cervera, el manresà Soler, junt ab els pintors castellans que s'havien establert a Catalunya, continuen tranquilament posant *bon or* en els retaules. Y així passen els dies, passen els anys, passen les centuries. Lo que may passa, en l'industria retaulera, es l'adoració als daurats.
